



BÖLGESELLEŞME SÜRECİ VE TÜRKİYE-AB GÜMRÜK BİRLİĞİ

Hüseyin Mualla YÜCEOL

ÖZET

Son yıllarda açıklıkla görülmektedir ki, bölgesel iktisadi birleşme hareketleri yönündeki adımlar hız kazanmaktadır. Bu gerçekten hareketle çalışma, ekonomik birleşme düşüncesinin önemini, Ocak 1996'da yürürlüğe giren Türkiye-AB Gümrük Birliği sürecini dikkate alarak açıklamayı amaçlamaktadır.

Bundan başka, çalışma Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisi üzerindeki olası etkileri ve bu etkilerle ilgili temel bazı sorunları incelemektedir.

1. GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya ticaretinin serbestleştirilmesi yönünde pek çok adımlar atıldı. Bu yönde atılan adımlar genellikle GATT-Bretton Woods ticaret sistemi doğrultusunda gerçekleştiren ve olabildiğince çok ülkenin arasındaki ticari engellerin kaldırılmasını öngören çabaları içeriyordu. Ancak özellikle 1970'lerden sonra ortaya çıkan siyasi ve ekonomik gelişmeler ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki bu yaklaşımın değişmesine neden oldu. Ortaya çıkmaya başlayan yeni yaklaşım daha dar bir çerçevede ve daha çok birbirlerine coğrafi olarak yakın ülkeler arasındaki ticari engellerin kaldırılmasına dayanan ekonomik bloklar oluşturma yani "bölgeselleşme" esasına dayanıyordu.

Ekonomik blokların giderek önem kazandığı bu yapı içerisinde, Türkiye’de uzun süredir. Dünyanın en önemli bölgesel işbirliklerinden biri olan Avrupa Birliği ile bütünleşme yönünde pek çok adımlar attı. Son olarak, Avrupa ile bütünleşmede önemli bir adım sayılan ve Ocak 1996’dan itibaren yürürlüğe giren Gümrük Birliği sürecine girdi. Ancak, Gümrük Birliği sadece gümrük tarifelerinin indirilmesi anlamına gelmediği için bu sürecin çok sıkıntılı ve sorunlu geçeceği görülüyor.

Bu çalışmada, bir yandan “bölgeselleşen dünya” gerçeği ve iktisadi birleşme hareketleri vurgulanırken öte yandan da, Gümrük Birliği’ni gerçekleştiren Türkiye’nin bu gerçekler karşısındaki durumu ve Gümrük Birliği ile beraber karşılaşılabilecek bazı sorunlar gündeme getirilmektedir.

2. BÖLGESELLEŞME SÜRECİ

II. Dünya Savaşı ile 1970’li yıllar arasında; dünyada ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki politikalar evrensel bir nitelikte olup ülkelerin birbirlerine daha çok yakınlaşmasını hedefliyordu. Ülkeler arasındaki ekonomik ve mali ilişkilerin bu şekilde güçlendirilmesi, hem savaş sonrası yıkımın giderilmesi hem de olası bir savaşın önüne geçilmesi bakımından da büyük önem taşıyordu.

Fakat 1970’li yıllarla beraber gelen gelişmeler, dünyadaki mevcut ticaret sisteminin değişmesine neden oldu. Bretton Woods sisteminin çökmesi, petrol krizleri, enflasyon ve durgunluğun olumsuz etkileri 1980 sonrasında ticaretin serbestleştirilmesine yönelik politikaların değişmesine neden oldu.

Yeni yaklaşım, yine serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde fakat daha dar bir kapsamda, ülkelerin birbirleri ile olan ilişkilerini güçlendirmeleri esasına dayanmaktaydı. Bölgeselleşme veya bölgecilik olarak ifade edilen bu yaklaşım, hem korumacılığı hem de serbest ticareti bir anlamda asan etkili bir ticaret politikası yaratmıştır.¹ Bu sistemde ülkeler bir taraftan serbest ticaret ile korumacılık arasında uzlaşmayı sağlayacak bir politikayı benimserken diğer taraftan da kısmen de olsa birbirlerine bağımlı hale gelmektedirler. Böyle bir yapı ise iktisadi birleşme hareketlerinin ön plana çıkmasına neden olmaktadır.

Bölgesel İktisadi Birleşme Hareketleri, belirli bir grup ülkenin, aralarındaki ticareti serbestleştirici politikalar izleyerek ekonomik birlikler oluşturmalarına “iktisadi birleşme hareketi” denilmektedir.² Bölgelerarası evya uluslar arası ilişkilere konu olan malların, hizmetlerin, insanların, sermaye ve paraların ülkeler arasındaki hareketler tümü iktisadi birleşmenin bir parçasını veya bölümünü oluştururlar.³ Ülkeler bu tür hareketler içerisinde olarak üretim kapasitelerini ve kaynak verimliliğini arttırmayı böylece de toplumun refah seviyesini yükseltmeyi hedefler. Buna ek olarak oluşturulacak ekonomik birliklerde siyasi güçlerin de bir araya getirilmesi, bölge dışında kalanlara karşı büyük bir dayanışma sağlayacaktır.

¹ Peter F. DRUCKER, *Yeni Gerçekler*, Çeviren: Bir tane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, s. 133

² Halil SEYİDOĞLU, *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Yayınları No:7, İstanbul, 1993, s. 415

³ Friz MACHLUP, “A History of thought On Economic Integration” *Economic Intergation Worldwide, Regional, Sectoral*, Derleyen: F. Machlup, The MacMillan Press Lmt., s. 70.

İktisadi birleşme hareketlerinin tüm şekillerinde bütünleşme, ticari engellerin kaldırılması, faktör hareketlerinin serbestleşmesi ekonomi politikalarının uyumlaşması ve bütün bu politikaların tam bütünleştirilmesi gibi aşamaları gerekli kılar.⁴ Buna rağmen ekonomik birleşme kavramı literatürde çeşitli birleşme türlerini kapsadığı için bu konuda iktisatçılar arasında tam bir görüş birliği sağlanamamıştır. Başlıca birleşme türlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

A. Tercihli Ticaret Anlaşmaları (Preferential Trading Agreements)

Tercihli ticaret sisteminin ilk ve en kapsamlı olan bu aşamasında iki veya daha fazla ülke tercihli ticaret anlaşması yaparak aralarındaki tüm malların (hizmetler ve sermaye hariç ve ihracında küçük tarife tercihleriyle indirimler yaparlar. Buna karşın, dünyanın diğer ülkelerine kendi özel tarifelerini uygularlar.

B. Serbest Ticaret Bölgesi (Free Trade Area)

Burada birliğe dahil ülkeler, aralarındaki bütün malların ithal gümrük vergilerini ve tüm miktar sınırlandırılmalarını ortadan kaldırır. Fakat dünyanın geri kalan ülkelerine, kendi orijinal gümrük tarifelerini uygulamayı sürdürürler. Avrupa'da EFTA (European Free Trade Area) ve Kuzey Amerika'da NAFTA (North American Free Trade Association), serbest ticaret bölgelerinin tipik örnekleridir.

C. Gümrük Birliği (Customs Union)

İktisadi birleşme hareketleri içerisinde en önemli adımlardan birisi gümrük birliği oluşturmaktadır. Gümrük birliğinde iki veya daha fazla ülke karşılıklı mal ithalatında (sermaye ve hizmetler hariç) ithal gümrük tarifelerini kaldırır ve dünyanın geri kalan ülkelere de ortak bir dış gümrük tarifesi uygularlar.

Gümrük birliği aynı zaman bir serbest ticaret bölgesi sayılmaktadır. Çünkü birliğe dahil ülkeler arasında ticaret serbesttir. Fakat serbest ticaret bölgesi bir gümrük birliği gerektirmez. Yani serbest ticaret bölgesinde ortak bir gümrük tarifesine gerek yoktur.⁵

Gümrük Birliği'nin ekonomi üzerinde statik ve dinamik olmak üzere iki önemli etkisi vardır. Statik etkiler, ekonomik yapıda bir değişiklik olmadan tarifelerin indirilmesi ile dış ticaret hacmi ve refah üzerindeki etkilerdir.⁶ Bu ise gümrük birliklerinin birlik içerisindeki ticaret ve üretim hacmine olumlu etkisi demek olan "ticaret yaratıcı" ve bölge dışına ortak bir tarife uygulanması sonucu birlik dışındaki ticaret ve üretim hacmine olumsuz etkisi demek olan "ticaret saptırıcı" etkileriyle ölçülebilir.

Gümrük Birliği'nin dinamik etkileri statik etkilerine göre daha önemlidir. Bu etkilerin temelinde rekabetin artırılması ölçek ekonomileri, ekonomik kaynakların

⁴ Bela BALASA, "Types of Economic Integration", Economic Integration Worldwide, Regional, Sectoral, Derleyen: Machlup, The Macmillan Press, Ltd, 1976, s. 17

⁵ Miltiades CHACHOLIADES, *International Economic*, Mc. GrawHill, Inc. NewYork, 1990, s. 224

⁶ SEYİTOĞLU, s. 418

daha iyi kullanılması, yatırımların artması, daha hızlı bir teknolojik gelişme gibi sonuçlar yatmaktadır.⁷

D. Ortak Pazar (Common Market)

Ortak pazar gümrük birliğinden daha ileri ve sıkı bir ekonomik birliktir. Çünkü, gümrük birliğinde olduğu gibi üyeler arasındaki ticaret serbestleştirilirken dışa karşı ortak bir tarife uygulanmakta, buna ek olarak da üretim faktörlerinin, emek ve sermayenin bölge içinde serbest dolaşımı sağlanmaktadır. Bu açıklamadan hareketle Avrupa Topluluğu'nun (her ne kadar 1922'den sonra, kendisini "Avrupa Birliği" olarak tanımlasa da) bir ekonomik bütünleşme modeli olduğu söylenebilir.

E. Ekonomik Birlik (Economic Union)

İktisadi birleşme hareketlerinin en ileri ve en mükemmel şeklini ekonomik birlik oluşturmaktadır. Burada Ortak Pazar'dan sonra ülkeler malı, parasal ve sosyo-ekonomik politika alanlarını da birleştirme yoluna giderler. Ekonomik birliğinin bir ileri aşaması siyasi birlik olarak düşünülebilir.

Örneğin, Amerikalı iktisatçı Chacholiades Uluslar arası İktisat kitabında ekonomik birliğe iki önemli örnek vermektedir⁸ Bunlardan ilki, Amerika Birleşik Devletleridir. ABD'yi oluşturan 52 eyalet arasında ticaret bütünüyle serbesttir. Buna ek olarak ortak bir merkez bankası ve ortak bir para birimi kullanılırken dış politika ve savunma federal hükümet tarafından yürütülmektedir. Ekonomik birliğe ikinci bir örnek de, 1948'de Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında kurulan Benelux İttifakı'dır. Bu ittifak önceleri bir gümrük birliği iken 1958'de imzalanan Benelux Anlaşması ile bir ekonomik birliğe dönüşmüştür.

3. AB-TÜRKİYE GÜMRÜK BİRLİĞİ

Türkiye ile Topluluk arasında ekonomik bir ilişkisinin kurulması, Türkiye'nin 31 Temmuz 1959 yılında AET konseyine müracaat ederek ortaklık talebinde bulunmasıyla başlamıştır. 1963'te imzalanan Ankara Anlaşması'nın 1964'te yürürlüğe girmesiyle hukuksal ifadesini bulan bu ilişkiler, 1973'te yürürlüğe giren Avrupa'da meydana gelen gelişmeler gerekse Türkiye'de yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar bu ilişkileri zaman zaman kesintiye uğramıştır.

Bununla beraber, 14 Nisan 1987'de Türkiye topluluk konseyine tam üyelik, başvurusunda bulunmuştur. Fakat konsey, Türkiye'nin tam üyelik, başvurusunu 18 Aralık 1989 tarihine kadar incelemiş ve bu tarihten sonra bu talebi reddetmiştir. Raporda gerekçe olarak da gerek Türkiye'den kaynaklanan ekonomik ve siyasi sorunlar gerekse Topluluğun içsel sorunları gösterilmiştir.

6 Mart 1995'te Topluluk ile yeniden başlatılan müzakereler sırasında siyasi ve mali işbirliği konularında kararlar alınmış ve Gümrük Birliği'nin Ocak 1996

⁷ P.T. ELLSWORTH, *The International Economy*, The Macmillan Company, Newyork, 1964, s. 533

⁸ CHACHOLIADES, s. 225

yılından itibaren gerçekleştirilmesi konusunda anlaşma sağlanmıştır. Bu doğrultuda, Avrupa parlamentosu'nun 13 Aralık 1995'te yapmış olduğu oylama ile Türkiye bu sürecin içine girmiş bulunmaktadır.

3.1. Gümrük Birliği'nin Etkileri

Türkiye'nin şu anda içinde bulunduğu Gümrük Birliği süreci ile ilgili genel bir değerlendirme yapmadan önce, Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisi üzerinde yaratacağı olası etkileri dikkate almak gerekecektir. Bu etkileri şu şekilde inceleyebiliriz:

GELİR ETKİSİ: Gümrük Birliği'nde temel nokta gümrük tarifelerinin indirilmesi ve dışarıya ortak bir tarife uygulanması anlamına geldiği için, öncelikle Türkiye'nin bu tarifelerden elde ettiği gelir yok olacaktır. Fakat diğer taraftan gümrük mevzuatının ve bürokratik işlemlerin kolaylaşması sonucu gümrüklerde bir maliyet düşüşü ortaya çıkabilecektir.⁹

TİCARET ETKİSİ: Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisi üzerinde ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri olacaktır. Gümrük tarifelerinin indirilmesi ve koruma oranlarının azaltılması sonucu özellikle Avrupa Topluluğu ülkelerine karşı ithalatın artacağı açıktır. Ancak ithalat artışı sınırlı olacaktır. Çünkü ithalatın yapısına baktığımızda ithalatımızın %85'ini yatırım ve ara malları teşkil etmektedir. bu nedenle Gümrük Birliği'nin yatırım ve ara malları yönünden sınırlı bir ticaret yaratıcı etkisi olacaktır. Bununla beraber, yatırım hammadde ithalatının büyük bir bölümü yatırım teşvik, ihracatı teşvik, çeşitli yasalarla tanınmış muafiyetler çerçevesinde muaf olarak yapılmaktadır. Esas ticaret yaratıcı etki ithalatın % 15'ini teşkil eden tüketim malları yönünden olacaktır.¹⁰

Bunların dışında üçüncü ülkelerden yapılan petrol gibi ürünlerin ithalatında azalma olmayacaktır. Bunlara rağmen üçüncü ülkelerden yapılan ithalatın bir bölümünün Topluluk üyelerine kayacağını söyleyebiliriz.

Bu aşamada ticaret saptırıcı etkinin de sınırlı olacağını söylemek mümkündür. Çünkü, örneğin, Türkiye AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı tercihli ticaret anlaşmalarına uyacağı için, bu ülkeler açısından bir ticaret saptaması olmayacaktır. Giridilerin ucuzlaması sonucu üretim ve buna bağlı olarak da ihracatın artması düşünülebilir. Ancak sonuç olarak Topluluk üyeleri yapılacak ihracatın oranı yapacağımız ithalata göre çok düşük kalacaktır. Tabii ki bu da ödemeler bilançosu dengesizliğinin daha da artması anlamına gelmektedir.

YAPISAL ETKİLER: Bilindiği gibi Gümrük Birliği süreci ekonominin yeniden yapılanmasını gündeme getirmektedir. Bu süreçte rekabetin artması en çok dikkat çekici unsuru oluşturmaktadır. Fakat, rekabetin artması sermaye birikimi ile teknolojik gelişmenin birlikte gerçekleştirmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü bu birlikteliğin sonucunda ortaya çıkan ölçek ekonomilerinde;

⁹ Faruk ŞEN, "Türkiye'nin Tam Üyeliliğinin Avrupa Birliğine Sağlayacağı Yararlar" Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Dergisi, Ekonomi-Konferans, s. 11, Mersin, 1995, s. 20

¹⁰ TOBB, *Ekonomik Rapor*, Ankara, 1995, s. 103.

a- ürün maliyetlerinin azalması,

b- kâr oranların artması olmak üzere iki temel sonuç ortaya çıkmaktadır.¹¹ Bütünlüğün sağlanamaması halinde ise kârlar azalmakta ve sermaye birikimi tıkanma noktasına gelmektedir.

Diğer taraftan rekabetin artması ile ilgili beklenti Türkiye’de pek çok sektör ve orta ölçekli firmaların rekabet gücünü gündeme getirmektedir. Çünkü, tekstil-pamuklu giyim, dokuma, hizmet sektörü (turizm), çimento, makine gibi rekabet gücü olmayan ve şeker, konserve, süt ürünleri, ağaç ürünleri gibi destek bekleyen sektörlerin bulunması Gümrük Birliği sürecindeki en hassas noktalardan birini oluşturmaktadır.

YATIRIM ETKİSİ: Piyasa hacminin genişlemesi ve kaynak etkinliğiyle beraber yatırımların artması düşünülmektedir. Bunda Gümrük Birliği sonrasında ülkeye girmesi beklenen önemli ölçüdeki yabancı sermaye büyük rol oynamaktadır. Ancak, istikrarlı bir piyasa düzeninin kurulamaması, kendisine her zaman güvenli bir ortam arayan yabancı sermayenin, ucuz işgücüne rağmen Gümrük Birliği sonrasında da sınırlı kalmasına neden olacaktır.

GENEL ETKENLER: Gümrük Birliği sonrasında ekonomik istikrarın sağlanması yönündeki genel eğilimler artarak devam edecektir. Çünkü gümrüklerin sıfırlandığı ve sermaye girişinin arttığı bir ortamda gelebilecek bir krizin etkileri çok daha büyük olabilecektir. Ancak, bu yönde bir eğilimin gerçekleşmesi, istikrarsızlığı gidermek için uygulanacak politikaların etkinliğine bağlıdır. İktisat politikaları açısından, para, maliye ve döviz kuru politikalarının çok doğru ve etkin bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Örneğin özellikle kısa dönemde Gümrük Birliği sonrasında kamu gelirindeki olası bir azalışı, borçlanma yoluyla gidermeye çalışmak enflasyonu daha fazla yükseltecektir. Böylece işsizlik ile beraber ekonomide makro dengeler daha da bozulacaktır.

Özelleştirme konusunda Gümrük Birliği doğrudan bir etkide bulunmayacaktır. Çünkü, Roma Anlaşmasının 222. Maddesi, üye ülkelerdeki mülkiyet rejiminin AB yetki alanı dışında kaldığını vurguluyor. Bununla beraber, kamu kuruluşları ile özel kuruluşların pazarda eşit olarak rekabet etmeleri gereği bu konuda teşvik edici olabilir.

3.2 Gümrük Birliği Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Görüldüğü gibi Gümrük Birliği çok yönlü olarak karmaşık etkilere sahiptir. Özellikle beklenen olumlu etkilerin gerçekleşmemesi veya gecikmesi konuyu daha tartışmalı hale getiriyor. Buna rağmen, Gümrük Birliği kaçınılmaz olarak ekonomik ve siyasi hayatımızın bir parçası şeklinde gündemimize yerleşmiş bulunuyor. Kaldı ki su anda içinde bulunduğumuz dünya düzeni Gümrük Birliği’nin farklı açılarından değerlendirilmesi gerektiğini gösteriyor.

Çalışmanın başında vurgulanan bölgeselleşme gerçeği bunu yansıtmaktadır. Çünkü önümüzdeki yıllar, dünyanın hem ekonomik hem de siyasal açılarından

¹¹ Türkel MINİBAŞ, “Gümrük Birliği ve Ötesi” Banka ve Ekonomik Yorumlar, 1995, s. 28

bir belirsizlik içerisinde olacağını gösteriyor. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, bu gerçek daha da netleşmiş bulunuyor. Tabii bu da tüm ülkeleri ekonomik blokların içinde serbest ticaret bölgesinden de ileride bir işbirliğine doğru yönlendiriyor. Başlıca bölgesel işbirlikleri Kuzey Amerika, Avrupa Topluluğu ve Japonya merkezleri gerçekleşiyor. Bu açılardan bakıldığında Gümrük Birliği'nin önemi ön plana çıkıyor.

Bunların dışında., Türkiye'nin Gümrük Birliği ile ilgili beklentileri doğrultusunda kamuoyunda oluşturulan ortak bir tavır söz konusu. Bu tavır tabii ki sadece halkın daha kaliteli, daha ucuz veya daha yüksek teknolojik ürünler ile ilgili beklentileri ile sınırlanabilir. Ayrıca sadece halkın ekonomi bilmediği veya yönlendirildiği iddiası ile de açıklanamaz. Bu aslında halkın mevcut ekonomik ve siyasi yapıya ve sosyal şartlara (eğitim, sağlık, adalet v.b.) duymuş olduğu güvensizlikle ilgilidir. Tüm bu gerçekler halkın Gümrük Birliği'ne, değişim ve gelişim yolunda atılan önemli bir adım olarak bakmasına yol açıyor.

SONUÇ

Ekonomik blokların giderek daha belirgin hale geldiği uluslararası düzende bir belirsizlik hakimdir. Bu düzende Türkiye hangi açılardan bakılırsa bakılsın Gümrük Birliği ile önemli bir adım atmış bulunuyor. Fakat bu, Gümrük Birliği sürecinin çok sıkıntılı ve sorunlu geçeceği gerçeğini gözardı etmek anlamına gelmiyor. Çünkü herşeyden önce Türkiye-AB Gümrük birliği, iki ortağın eşit koşullarda oluşturduğu bir birlik değildir.

Bu yüzden Türkiye'nin öncelikle pazarlık gücünü arttıracak mekanizmaları oluşturması gerekmektedir. Kaldı ki, Avrupa Birliği'nin de mali işbirliği, iş gücünün serbest dolaşımı, gümrük vergilerinin sıfırlanması gibi konularda yükümlülükleri söz konusu. Türkiye'nin bu pazarlık gücüne ulaşamaması, Onu ekonomik ve siyasi pek çok konuda tam üyeliğe sahip ülkeler karşısında sadece alınan kararların uygulayıcısı durumunda bırakacaktır.

Bunların ötesinde, mevcut yasalardaki boşluklar, Gümrük Birliği sonrasında oluşacak yeni piyasa şartlarına uyum sorunu, yatırımları finanse edecek kaynak yetersizliği, mal ve hizmet bazında standardizasyon olmaması, ve insan hakları ve demokratikleşme gibi alanlarda üyelerin görüşleri ve beklentileri Gümrük Birliği ile ilgili çıkabilecek diğer başlıca sorunlardır.

KAYNAKLAR

- BALASSA**, Bela "Types of Economic Integration", Economic Integration Worldwide, Regional, Sectoral, Derleyen: F. Machlup, The Macmillan Press..Lmt, 1976.
- CHACHOLIADES**, Miltiades International Economic, McGrawHill Inc, New York, 1990
- DRUCKER**, Peter F. **Yeni Gerçekler**, Çeviren: Birtane Karanakaç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994

- ELLSWORTH, P.T. The International Economy, The Macmillan Company, New York, 1964
- KARLUK, Rıdvan Ekonomik Birleşmeler Teorisi Yönünden Türkiye'nin AET Üyeliği ve Sanayileşme Sorunu, Eskişehir İ.İ.B.F yayınları, Eskişehir, 1976.
- KAZGAN, Gülten Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.
- MACHLUP, Fritz "A Histry of thought On Economic Integration", Economic Integration Worldwide, Regional, Sectoral", Derleyen: F. Machlup, The MacMillan Press Lmt., 1976.
- MINİBAŞ, Türkel "Gümrük Birliği ve Ötesi", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, (Şubat), 1995.
- MUSSA, MICHEL (1987) "Macroeconomic Poliyay And Trade Liberalization: Some Guidelines", World Bank Puplication, vol.2 no.1, 1997
- SEYİDOĞLU, Halil Uluslar arası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama, Güzem Yayınları no.: 7, İstanbul. 1993.
- SEN, Faruk (1995), "Türkiye'nin Tam Üyeliğin Avrupa Birliği'ne Sağlayacağı Yararlar", Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Dergisi, Ekonomi-Konferans, sayı 11 (Haziran), Mersin, 1995
- THUROW, IESTER "Yirmi Birinci Yüzyıl Kimin Olacak?", Küresel Rekabet, Derleyen: Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- TOBB, Ekonomik Rapor; (Mayıs), Ankara, 1995.